

Damir KALOGJERA
Filozofski fakultet, Zagreb

NEKOLIKO PRAGMATIČKIH ELEMENATA DIJALEKATSKOG DISKURSA

Čestice kao što su *e, a(n), na, alada, danu*; leksemi kao što su *bravo, mirita*; konstrukcije: *eto ti ga na, eto te tamo* — sačinjavaju elemente dijalekatskog diskursa koji se mogu samo pragmatički tumačiti. U ovom radu ustanovljavamo im glose i uspoređujemo ih sa sličnim elementima u standardnom jeziku.

U svojim radovima o dijalekatskoj stilistici Božidar Finka pokazao je da dijalekatska istraživanja ne moraju prilaziti svom predmetu isključivo kao rezervoaru povijesnih podataka već i kao živom sredstvu komunikacije, pa mu ovu bilješku sa sličnog stajališta posvećujemo.

Opisujući leksik grada Korčule, pri čemu se po tradiciji oslanjamo na usporedbu sa standardnim hrvatskim jezikom u tumačenju natuknica, nezaobilazno se nameće i pitanje tumačenja pojedinih čestica spornih sintaktičkih kategorija, te leksema, sintagmi i iskaza koji se u razgovoru ponavljaju kao stalni uzorci, klišeji, i to od takvih gdje leksičko značenje jedva da se može nezavisno uspostaviti (*a ši, eto ti ga na, eto ti ga tu(n)* itd.) i gdje jedino pragmatičko tumačenje dolazi u obzir, do leksema i sintaktičkih sveza koje pored svoga leksičkog odnosno rečeničkog značenja nose dodatna značenja vezana, općenito rečeno, uz kontekst izrečenoga, pa ih se opet mora pragmatički tumačiti (*rog, za reč pravo*). U nekim je slučajevima to dodatno značenje toliko konvencionalizirano da gotovo sačinjava semantički dio značenja te jedinice, neku vrstu polisemije (*bravo!* pored pohvale za dobro izvršen posao, kao i u standardu, znači 'nešto sam se prisjetio', 'dobro da si me podsjetio' itd.).

U našem kratkom izboru inače prilično bogata repertoara sličnih elemenata uglavnom navodimo one funkcije koje se, mislimo, razlikuju u standardnom jeziku, čak kad se i tamo upotrebljava isti element, premda se u današnjem govoru grada Korčule ta dva sloja, standardnoštokavski i mjesni, slobodno miješaju te ih nije uvijek lako odvojiti. Neki od tih elemenata i njihove opisane funkcije nisu ograničeni na taj grad i otok već su poznati uzduž hrvatske jadranske obale, ali kako njihova pragmatička značenja od jedne govorne zajednice do druge mogu donekle varirati, ograničit ćemo se

na značenja kako su ovjerena u okviru tog mjesnoga govora.

Poticaaj da u jednom diferencijalnom rječniku obratimo tim elementima više pozornosti nego što je uobičajeno svakako dolazi otuda što je razvitak pragmatike, a posebno u tom okviru analiza govornih činova, diskursa i konverzacije, na neki način dala veći legitimitet tim elementima u svakom leksičkom opisu. Po nekim mišljenjima, dok bi se semantika bavila značenjima nezavisnima o kontekstu ili barem onoliko apstrahiranim koliko je to moguće, pragmatika bi proučavala »odnos između jezika i konteksta koji je bitan da bi se objasnilo razumijevanje jezika« (Levinson 1983, 21). Semantika bi proučavala značenje (tako apstrahirane) rečenice, a pragmatika izričaj u njegovoj vezi s kontekstom.

Većina elemenata koje donosimo jesu govorni činovi: odobravanje, potvrđivanje, nijekanje, pozivanje, odazivanje, a javljaju se kao izravni govorni činovi, ali i kao neizravni, utoliko što mogu značiti suprotno ili drugačije od onoga što "karakteristično" znače. Da bi se nakana govornika shvatila i da bi se izravni govorni čin protumačio kao neizravni, pretpostavlja se suradnja sugovornika (u smislu Griceovih razgovornih maksima i njihova kršenja) i zajedničko kulturalno predznanje.

Poredak elemenata slijedi stupanj zavisnosti od konteksta, tako da idemo od elemenata s manje semantičkog "naboja" prema onima koji u razgovoru dobivaju pored postojećeg semantičkog značenja nešto više ili različito, dakle dodatnu pragmatičku funkciju.

Materijal je zabilježen od "sudionika promatrača" (*participant – observer*), govornika dotičnoga mjesnog govora koji djeluje kao promatrač, a ovjeren je od drugih lokalnih govornika.

Kontekstualizacija elemenata iskonstruirana je na temelju lingvističke kompetencije autora, ali i ovjerena od lokalnih govornika. Kontekstualizacija je minimalna (u pragmatici poznata kao partikularizacija), tek onolika kolika je potrebna da se prepoznaju razgovorna funkcija i značenje elementa. Često se međutim u konverzaciji pojedini element zalihosno popratu daljnjim dijelom teksta (v. npr. 2.b) pa smo se nekada i time (u zagradama) poslužili. Za pojedine natuknice upotrebljavamo naziv *element*, a služimo se i nazivom *čestica*. Svjesni smo da neki od tih elemenata zahtijevaju morfosintaktičku obradu, osobito zbog toga jer im je sintaktička kategorija (vrsta riječi) sporna (Tekavčić 1989), no taj posao odlažemo i zalazimo uglavnom samo u pragmatički opis u okvirima jednog rječnika.

Čestice, gramatičke riječi i sintagme

1. *e* čestica s izvanredno mnogo razgovornih funkcija (govornih činova) uz variranje duljine i intonacije:

a) potvrda »da«, kratko *e*:

A: *Gre li ona?*

B: *E.*

al) pojačana potvrda (nekad s implikacijom zadovoljstva), oba kratka *e*:

A: *pa ćemo jon učini(t) improvizatu.*

B: *E, e.*

b) neformalni pozdrav, samostalno ili uz ime pozdravljene osobe. Moguće je kratko i dugo *e* s nešto različitim implikacijama, pa bi se kratko moglo shvatiti kao 'pozdrav i ništa više', a dugo kao poticaj na razgovor.

E, Pero.

Ee, Pero.

c) odazivanje 'molim'; običnije je dulje *e*:

A: *Barba Ive!*

B: *Ee.*

d) dozivanje, samostalno ili uz ime, dulje *e*:

Ee, teta Mare! (Di ste?)

e) uvodno upozorenje 'o tome treba razmisliti' kad slijedi često izjava suprotna od one prethodno izrečene od sugovornika (poznato u standardu, a navodimo ga zbog visoke učestalosti), duljina *e* varira vjerojatno prema naglašenosti koji se izričaju daje:

A: *Vi nimate pravo.*

B: *E, moj sinko. Ne znaš ti ni po mise.*

2. *je* čestica (podrijetlom dakako oblik glagola *biti*) pokriva dosta funkcija potvrdnoga *da* u standardnom jeziku koji je u ovom mjesnom govoru rijedak i čuje se tek u izražavanju nevjerice, 'sumnjam' (A: *On će ti vratiti(t) solde.* B: *Da!*). Ne javlja se ni puni oblik *jest*. Međutim *je* često se javlja kao indirektan govorni čin, to jest da izrazi ili potpuno poricanje ili nevjericu s dodatkom neke nade u istinitost prethodnog izričaja, slično kao i *da* u standardu.

a) potvrđivanje

A: *Je li fumaš?*

B: *Je.*

A: *On ima puno mriža.*

B: *Je.*

(B: *Je je* (pojačano potvrđivanje)).

b) poricanje, dulji vokal, moguća izrazita uzlazna intonacija:

A: *Govoru da ti šaju iz Amerike.*

B: *Jee (vele!) (vraga!).*

(B: *Je, je* (pojačano poricanje))

(B: *Je, moj, je* (pojačano poricanje))

c) nevjerica ali nepotpuna, s tračkom nade da je prethodni izričaj možda ipak točan. Između te dvije funkcije elementa *je* postoji razlika u intonaciji. na prethodnom je kratka i silazna, dok je ova dulja i silazna:

A: *Je li znaš da si dobila lot?*

B: *Jee!?*

(B: *Ma, jee?!)*

3. *a* pored dijaloških funkcija u standardnom jeziku koje donekle bilježe rječnici (npr. Anić 1994), treba primijetiti da se ta čestica ostvaruje u ovom mjesnom govoru često s nazalizacijom kao neke druge kratke (gramatičke) riječi (npr. *tu > tu(n)*). Zabilježiti ćemo sljedeća značenja:

a) *a(n)* *e* ta pragmatička "složena" znači 'to znam i ja sad kad me podsjećaš'

A: *Da je ima(t) jaki motor, uzeli bi ga u remuč.*

B: *A(n) e. (Ka(d) bi to bilo!)*

b) retoričko pitanje ili čin poticanja na razgovor: može se naći na početku ili na kraju izričaja:

A(n)(?), ko bi reka da će on po(ć) učinit tu monadu.

Prokleti stari, a(n)?

c) čuđenje (s duljenjem i postupnom uzlaznom intonacijom slično kao u standardnoj štokavštini, ali ostvareno s nazalizacijom)

A: *Oni nisu u rodu.*

B: *Aa(n). (Tako.)*

d) odazivanje (često i vrlo uobičajeno, ali za govornika s osjećajem za društvenu mobilnost neformalno):

Roditelj: *Luka!*

Dijete, sin: *A(n).*

Roditelj: *Ne reče se a(n) nego molim.*

4. *a ši* čestica koja dolazi na kraj izričaja u značenju 'odbija poslušati'. Snaga naglasaka jest na vokalu drugog elementa, dok vokal *a* kao da ima prednaglasnu duljinu:

Koliko sam mu puti reka neka to ne čini! A ši!

5. *eto ti ga tu(n)* izričaj dolazi na kraju duže poruke u značenju 'to je sve što sam imao reći', 'tako ti je to'

Oni su se svadili, rastavili, dica su se razbižala. Eto ti ga tu(n)!

6. *eto te tamo* izričaj za kraj poruke u značenju 'odluči sam':

Barka je u dobromu stanju. ne pita puno za nju. Eto te tamo!

7. *eto ti ga na!* usklik kao komentar na prethodni izričaj sugovornika u značenju 'očekivao sam ja to', 'još i to'

A: *Mali je jope pa na dva miseca.*

B: *Eto ti ga na!*

8. *na* čestica ima nekoliko funkcija:

a) neformalno 'izvoli', 'evo ti', kao i u standardu. Zbog pretežno kolokvijalnoga karaktera dijalekatske komunikacije ta čestica gubi oznaku neuljudnosti kakvu ima u dijelu standardne formalne komunikacije i sasvim je prihvatljiva u dijalogu između mlade i starije osobe. Slično kao u 3.d.

A: *Doda(j) mi tu terinu.*

B: *Na.*

Čestici *na* može se dodati dativ zamjenice, uglavnom u jednini:

Na ti ova škatula.

Na ti roge!

b) kao komentar na kraju bilo kakvog posla, od potpisa kojega dokumenta do ukucavanja čavla, označuje 's ovim je završeno', 'eto':

Ja ću to učini(t). Na!

c) čestica se može čuti u posebnom kontekstu (*Još ja govorin, na..., Još on govori, na...*, s vrlo suptilnom funkcijom da bi se implicirala velikodušnost govornika ili koje dru-

ge osobe prema nekome tko ne pokazuje zahvalnost. Bliska je standardnoj čestici *ipak*:

Još ja govorin, na, posla(t) ćemo mu paket za Božića. (s implikacijom 'a on o-
vako uzvraća')

On još govori, na, i njega ćemo zva(t) na obid.

d) vabljenje (obično mačke ili koze):

Na, moja, na.

9. *danu* čestica koja je ekvivalent u standardnoj štokavštini *daj*, a u dijalekatskoj štokavštini *nu*. Naglasak na prvome slogu može biti spor ili dugouzlazan (možda razlikovan prema funkciji poticanje : prkos). Bilježimo sljedeće funkcije:

a) čin poticanja koji obično stoji ispred imperativa ili klauze uvedene s *da*:

Danu doda(j) mi tu knjigu.

Danu nemo(j) se krivi(t).

Danu da ja to vidin.

b) čin izazova ili prkosa

A: *Da ću ti po gubici.*

B: *Danu prova(j)!*

10. *alada* čestica (po funkcijama slična čestici *ala*), s naglaskom na trećem slogu, može značiti:

a) na početku izričaja nalog 'požuri'

Alada, gremo ča, nema(j) se pipa(t).

b) kao komentar na prethodni izričaj sugovornika u značenju naloga 'dosta razgovora', 'promijenimo temu', 'ne protivi se' i sl.

A: *Ja ne gren u likara.*

B: *Alada. (Ne budi tešard!)*

c) komentar na neverbalno ponašanje, npr. nestašno ponašanje djece, u značenju naloga 'dosta, ponašaj se dolično'.

d) pojavljuje se u značenju štokavske i standardne čestice *ajdede* koja izražava minimum nečega da bi se zadovoljila stanovita norma (v. Tekavčić 1989, 172):

*Stavila se u glavu uda(t). Da jon je mladi svrši koje skule alada, ma vako ne
znan kako će živi(t).*

Leksičke riječi i izričaji

11. *bravo*

a) usklik odobravanja i pohvale kao u standardnome jeziku, no bilježimo dvije funkcije koje pripadaju dijalektu:

b) na početku izričaja, nekad uz česticu *e* 'sjetio sam se':

E bravo, jesan ti reka što vaja doni(t)?

c) kao komentar na prethodni izričaj sugovornika 'dobro da si me podsjetio', što se lako može izvesti iz karakterističnog značenja natuknice:

A: *Jesu mi štogo poslali?*

B: *Bravo, poslali su ti knjigu.*

d) kao čin poricanja prethodnog izričaja sugovornika, s duljenjem prvoga sloga i uzlaznom intonacijom, u značenju 'ni govora' s mogućom implikacijom 'još i to':

A: *Ćeš mu ti po(ć) da(t) ruku kolo barke?*

B: *Braavo!*

dl) u istom položaju s istim duljenjem, ironično, 'ne bi se udostojao, -la', obično s dodatnim izričajem:

A: *Svari mu pulente za obid.*

B: *Braavo! Di će ti on ist pulente.*

12. *boga ti* (eufemizam: *bora ti*; javlja se i s dativom zajenice u množini u funkciji prave množine i množine uljudnosti: *boga van*), upotrebljava se u funkcijama kao u standardnom jeziku za pojačavanje izričaja (v. Anić 1994), no bilježimo još neke uporabe:

a) uvod objašnjenju koje se govorniku čini očitim i logičnim:

A: *U što varite zeje?*

B: *Boga ti, u bronzin.*

(U tom smislu sinoniman je s razgovornim elementom *po boga*.)

b) izražava doslovno ili ironično divljenje, izgovor vokala produljen je i intonacija je uzlazna:

Boogaati! Što smo se dali u luše.

13. *rog* 'poricanje'. 'Pokazati roge', *peta(t) roge* poznata je gesta inata i odbijanja, pa otuda i značenje poricanja u samoj imenici. Usporediv sa standardnim *vraga*:

A: *Siguro su te dobro platili.*

B: *Rog.*

(B: *Roga.*)

(B: *Je, rog.*)

14. *fala bogu*. Izričaj *hvala bogu* s nekoliko razgovornih funkcija raširen je u standardu. Tako je poznato značenje naglašenog potvrđivanja:

A: *Jesi li spreman za put?*

B: *Hvala bogu!*

Ovdje bismo izdvojili neke porabe koje su vjerojatno dijalektalne.

a) 'nije najbolje, ali može proći', 'što se može':

A: *Homo u otel popi(t) kafu.*

B: *Homo ća. Tamo je kafa slaba ma fala bogu.*

15. *mirita*, treće lice glagola *mirita(t)* 'zaslužiti' pojavljuje se u doslovnom i ironičnom smislu i možda češće u tom drugom. U doslovnom smislu to je govorni čin podrške:

A: *Da san velike solde za ovi guc.*

B: *(Ma) Mirita.*

b) ironično

A: *Kupili su onemu karonji sinu auto.*

B: *Mirita. (I ja bi mu ga kupi.)*

16. *za reć pravo* — Izričaj je kalk (*a dir vero*) i rabi se kao i standardni prilog *doduše* i dijalekatski *po duši* u doslovnom i ironičnom smislu. Implikacija u doslovnom smislu jest da se opisana situacija nije očekivala.

a) doslovno

Za reć pravo bi je dobar kaj kruh. (Implikacija je da on obično nije dobar.)

b) ironično

A: *Jesi mu vidila zeta?*

B: *A lip je za reć pravo.* («niti je lijep niti govorimo pravo«)

17. *pusti sta(t)* — Izričaj je kalk (*lascia star*), a znači 'uza sve to ipak'. Može se upotrijebiti i s uljudnom množinom glagola, *pustite sta(t)*.

A: *Govoru da jon ćer ni od velike pomoći.*

B: *Pusti sta(t).* (*Vridi ona njon.*)

18. *veleti* — Dolazi u usklićnim rečenicama, a označuje veliku količinu, 'mного'. *Vele* se inače u tom govoru upotrebljava u značenju 'mного': *Ima je vele stvari za kupi(t). Ni ti to vele posla.* Element *ti* često se javlja u istoj funkciji kao standardno *li*: *Lipo ti je ode!* 'Lijepo li je ovdje!', *Toplo ti je u komin!* 'Topli li je u kuhinji!', *Gorak ti je oni lik!* 'Gorak li je onaj lijek!' — pa se time objašnjava i uporaba *veleti* 'koliko li (mного)...!'.
Veleti je jada vidila dokle ga je odgojila!
Veleti smo izili i popili!

Čestica je podatna u suprotnoj, često ironičnoj funkciji pa se svi gornji primjeri uz nešto dodatnog konteksta mogu tako i protumačiti.

Veleti smo izli i popili! Dali su nan dva cukarina i kvara(t) vina u trojicu.

19. *više* — Distribucija te čestice ne poklapa se s njenom distribucijom u standardnoj štokavštini, utoliko što se javlja u kontekstu gdje bi u štokavštini bio *već* (u nekoj od svojih brojnih funkcija) (Tekavčić 1989, 160):

Ferma(j) više! (= Prestani već jednom)

Više je star. (= Već je star)

Više je cili izmučen. (= Već je sav izmučen)

Više svi znaju da on ne dohodi na vrime. (= Već svi znaju da on ne dolazi na vrijeme)

Uz tri posljednja primjera može se uklopiti prilog *sad*, što nije sasvim ovjereno u prvom primjeru pa vidimo da se radi o barem dvije različite funkcije.

Međutim, tvrdnju 'on izgleda star iako je još mladić' moralo bi se izraziti česticom *već* jer čestica *više* tu implikaciju ne bi nedvosmisleno uvela:

Njega se ne konta, on je već star.

Njega se ne konta, on je više star.

U drugoj rečenici osoba bi bila zbilja stara, dok u prvoj to ne mora biti slučaj, nego može biti aluzija na mladu osobu koja se vlada kao starac. U prvom primjeru rečenični je naglasak na čestici *već*, a u drugom na pridjevu *star*.

U tom bi mjesnom govoru rečenice sa shemom *sad* + *već* + *da* i one *sad* + *više* + *ne* (v. Tekavčić 1989, 162) sve podnijele *više*, što je još jedan pokazatelj dijalekatskog, drugačijeg obilježja uporabe te čestice:

Sada je više star i radi malo.

Sada više shvaćam da je za tebe novac sve.

Prikazali smo ovaj mali izbor pragmatičkih elemenata dijalekatskoga diskursa svjesni da ti elementi mogu lako izbjeći pozornosti u dijalekatskim istraživanjima. S

jedne strane oni ne predstavljaju tradicionalno gramatički zanimljiv materijal, dok leksikografski nisu lako uhvatljivi, jer im je značenja teško ustanoviti bez konteksta, i to verbalnog i situacionog, a rječnik ipak u prvom redu bilježi leksičke i gramatičke riječi u njihovim *karakterističnim* značenjima koliko je moguće apstrahiranim iz konteksta. Toga materijala u dijalekatskom diskursu, dakako, ima mnogo više, a vjerojatno bi se našlo još funkcija i među zabilježenim elementima.

S obzirom na to da ti elementi imaju više ekspresivno a manje deskriptivno značenje, moramo biti svjesni da su naše glose približno tumačenje njihova značenja.

Iako smo u ovom napisu izdvojili neke pragmatičke elemente diskursa više kao leksikografski zadatak, čini se da se ovdje pružaju mogućnosti za sustavna istraživanja. Zanimljivo bi bilo proučiti miješanje standardnoštokavskih i lokalnih pragmatičnih čestica kao pokazatelja što se empirički zbiva u procesu recepcije standardnog jezika u dijalekatskim sredinama. Dijalekatske pragmatičke čestice, naime, vrlo su tvrdokorna karakteristika dijalekatskoga govornika i obilježavaju ga gotovo kao fonologija.

Bibliografija

- Anić, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber, Zagreb.
- Dulčić, Jure i Pere. 1985. Rječnik bruškog govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. 2.
- Finka, Božidar. 1962. Stilistika u dijalektologiji. *Suvremena lingvistika* 1, 1-11.
- Jurišić, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade I-II*. JAZU, Zagreb.
- Levinson, C. Stephen. 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Lyons, John. 1981. *Language and Linguistics*. Cambridge University Press.
- Tekavčić, Pavao. 1989. Prema kontrastivnoj pragmatiki tzv. "čestica" u hrvatskom ili srpskom i talijanskom jeziku. *Rad JAZU*, knjiga 427, 127-194.
- Tekavčić, Pavao. 1992. Neke pragmalingvističke i transfrastičke značajke Šenoine proze. *Suvremena lingvistika* 33, 1, 3-19.

SOME PRAGMATIC ELEMENTS OF DIALECTAL DISCOURSE

Summary

A number of particles and structural patterns belonging to the dialectal discourse in the local dialect of Korčula, but also used elsewhere along the Croatian Adriatic coast, whose functions may be only pragmatically established, have been contextualized, glossed and compared to their standard language equivalents. These particles and patterns tend to be somewhat neglected in dialect research although they may characterize the dialect speaker as clearly as dialect phonology.